OBSERVAȚII ASUPRA VOCABULARULUI SCRIERILOR LUI SAMUIL MICU

DE

ZAMFIRA MIHAIL

Scrierile lui Samuil Micu, unul dintre cei mai fecunzi cărturari români de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, prezintă un deosebit interes pentru istoria limbii române literare. Limba operelor lui nu a constituit pînă acum obiectul unor studii speciale. Cercetătorii care s-au ocupat de viața și activitatea lui Samuil Micu au avut în vedere mai ales părerile sale lingvistice și locul pe care-l ocupă el în cadrul activității Școlii ardelene. Romulus Todoran a studiat contribuția lui Micu la crearea terminologiei juridico-administrative din Transilvania, pe baza manuscrisului său intitulat *Statuta sau legile scaonelor săsești*, în articolul *Contribuții la studiul terminologiei juridico-administrative românești din Transilvania de la începutul secolului al XIX-lea*[1], iar I. Lungu a semnalat, în lucrarea *Meritele lui Samuil Micu în problema creării terminologiei filozofice românești*[2], importanța traducerilor filozofice ale lui Samuil Micu mai ales din punctul de vedere al istoriei filozofiei din țara noastră.

În articolul de față vom încerca, pe baza materialului extras din operele sale tipărite, să scoatem în evidență trăsăturile caracteristice ale vocabularului lui Samuil Micu și să stabilim contribuția lui la îmbogățirea lexicului limbii române literare.

Opera lui Samuil Micu se compune în cea mai mare parte din traduceri și prelucrări, dintre care scrierile filozofice sînt cele mai importante. Formația sa de poliglot — cunoștea la fel de bine latina, greaca, germana, maghiara (mai puțin franceza), ca și româna — i-a permis accesul la o vastă literatură. Prin traducerea lucrărilor lui Frid.

[1] Vezi *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. III, București, 1962, p. 103—137.

[2] Vezi „Cercetări filozofice", II, 1955, nr. 4, p. 301—310.

BDD-A1595 © 1965 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 00:13:32 UTC)

Baumeister : *Loghica*[3], Buda, 1799, cele 2 volume din *Legile firei, itica și politica sau filosofia cea lucrătoare*, partea a doua *Filosofia cea lucrătoare a rînduielelor dreptului firei*, Sibiu, 1800, precum și *Etica, Învățătura politicească* și *Metafizica*, rămase în manuscris, Samuil Micu a contribuit la popularizarea ideilor înaintate ale filozofiei luminilor, avînd de înfruntat greutățile inerente unei prime traduceri de acest fel în limba noastră. Lipsa unor termeni adecvați în românește pentru exprimarea gîndirii filozofice a necesitat un efort susținut pentru găsirea echivalentelor potrivite. Într-o epocă în care limba română literară încă nu se perfecționase, terminologia filozofică din aceste scrieri este o dovadă a căutărilor sale. Alături de elemente ale terminologiei filozofice care erau în circulație, Micu introduce o serie de neologisme sau calchiază termenii străini. Traducerea *Bibliei*, publicată la Blaj, în 1795, a impus, de asemenea, mînuirea unui material lexical imens.

Studiul lexicului din scrierile originale, ca *Propovedanie* sau *Istoria, lucrurile și întîmplările românilor*, dezvăluie alte aspecte ale scrisului său, caracterizat, de astă dată, prin vocabularul ce era familiar autorului. O comparație între lexicul scrierilor originale și cel al traducerilor lui Micu arată cît de mult a contribuit el la modernizarea limbii române, mai ales prin traduceri. Firește că procesul de modernizare a limbii române nu se reduce numai la lexic și nu se caracterizează numai prin împrumutul de neologisme. În ansamblul operei sale se constată influența puternică a limbii textelor religioase[4]. În mod deosebit însă interesează modul în care el a folosit elementul popular, pentru a putea aprecia în ce măsură elemente de circulație locală în momentul respectiv au putut fi introduse, prin intermediul scrierilor sale, în limba literară.

Samuil Micu folosește numeroase cuvinte românești mai vechi, de origine latină, ieșite din uz mai tîrziu, dar care circulau, în bună măsură, la acea dată : *adăpá* „a da de băut unui om" (B, 17_2, 535_1)[5], *adăogá* „a

[3] D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des lumières*, Sibiu, 1945, p. 139. I. Lungu, *op. cit.*, p. 305 și Pompiliu Teodoru, *Izvoarele lucrărilor de filozofie traduse și prelucrate de Samuil Micu*, în „Studii și cercetări științifice — filologie", Iași, XI (1960), fasc. 2, p. 237, citează ca prototip pentru traducerea lui Micu ediția din Cluj, 1771, a lucrării lui Baumeister. La Biblioteca centrală universitară „M. Eminescu" din Iași se păstrează, sub cota I 5748, o altă ediție, încă nesemnalată : *Elementa philosophiae recentioris usibus iuventutis scholasticae accomodata et pluribus sententiis exemplisque ex veterum scriptorum romanorum monimentis illustrata*, Frid. Christ. Baumeisteri. Editio novissima Viennae, Typis Ioan Thomae nob. de Trattnern sac. caes. reg. aulae typogr. et bibliop., 1774, 586+14 p. În cursul lucrării ne vom referi la ediția din 1774.

Nu am putut consulta studiul, în manuscris, al lui G. Ivănescu, *Terminologia filozofică românească de pînă la 1800. J. Byck*, în articolul *Vocabularul științific și tehnic în limba română din secolul al XVIII-lea*, în „Studii și cercetări lingvistice", V (1954), nr. 1—2, p. 31—43, nu se ocupă de nici una dintre scrierile lui Samuil Micu.

[4] „Samuil Micu are în general limba vechilor noștri scriitori religioși", S. Pușcariu, *Limba română*, vol. I, București, 1940, p. 373.

[5] Lista scrierilor consultate, cu siglele respective, se află la sfîrșitul articolului.

BDD-A1595 © 1965 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 00:13:32 UTC)

se recăsători" (B, 23_1), *așezămînt* „dispoziție dată de o autoritate suverană" (B, 841_1), *cap* „capitol, paragraf" (B, I, XIII_1), *căpețel* „capitel" (B, 91_2), *chiar* „clar" (B, IX_1, Tm, 4, Fl_2, 238), *a se cuceri* „a se smeri" (P, 87), *cumpătà* „a lua hotărîre, a decide" (Fl_2, 284, Ls, 186), *duroare* „durere" (P, 50), *famen* „eunuc" (Tm_2, 368), *fiastru,-ă* „copil vitreg" (Fl_2, 344), *împărechiere* „despărțire, învrăjbire" (Tm, 125), *întort, întoartă* „întortocheat" (B, 519_1, 520_2), *județ* „judecător" (Ls, 8), *legiui* „a se judeca" (Tm_2, 59, Ls, 14), *mișel* „sărac" (B, 527_1, Tm, 133), *plecá* „a îndemna" (sens neatestat în dicționarele limbii române) : „bărbăția... *pleacă* pre om să facă mari lucruri" (Tm, 79), *rost* „gură" (P, 38), *viá* „a trăi" (P, foaia de titlu, verso).

Sînt frecvente și cuvintele latinești moștenite, unele arhaice, a căror folosire, regională, s-a perpetuat, în sensul atestării lor și astăzi în graiuri. Este cazul unor cuvinte ca : *amuțà* „a asmuți" (Ls, 171), *aplecà* „a alăpta" (P, 86), *carte* „scrisoare" (Tm, 113), *casă, căsi* „căsnicie" (Tm, 249), *casnici* „persoane care locuiesc împreună într-o casă, formînd o familie" (Tm, 234), *cădință* „competență, drept" (Tm, 31, Tm_2, 205, Ls, 40, Si, 224), *cerbice* „grumaz" (Tm, 127), *cercá* „a ruga" (P, I), *a (se) comînda* „a aduce jertfe ; a îngriji de sufletul celor morți" (P, 82, Tm, 136, Tm_2, 198) sau „a încredința cuiva pe cineva" (NB, 148_1, Fl_2, 383), *credinceri* s.m.sg. „chezaș, ostatec" (Tm_2, 309, Fl_2, 329), *delungá* „a îndepărta" (Tm, 165, Fl_2, 248), *înfrarmá* „a se înarma" (P, 137), *învolbá* „a holba ochii" (P, 5), *mărturie* „martor" (Ls, 25, 114), *trapăd* „alergătură multă încoace și încolo" (P, 88, Ls, 16).

Elementele arhaice, citate mai sus, ca și cele regionale din scrierile lui Samuil Micu — în număr mare și, mai ales, cu o frecvență ridicată — sînt indiciile unei opere scrise pe înțelesul poporului.

Cuvinte de origine latină a căror circulație este și era și pe timpul lui Micu strict regională, aparținînd și graiului crișean, demonstrează că autorul nu le-a putut lua decît din vorbirea de acasă : *ai* „usturoi" (P, 40), *amurte* (Tm_2, 45) (în contextul de la această pagină cuvîntul pare să aibă sensul de „a schilodi", neatestat de dicționarele limbii române : „sau îi taie sau îi *amurte* vreun mădulariu, ca un ucigători de oameni să va judeca"), *arenă și arînă* „nisip" (B, 531_1, NB, 244_1), *fiia* „fiică" (Tm_2, 101).

Limbii literare a epocii îi erau specifice diferențele regionale ; nu putea fi vorba la acea dată de o limbă de cultură unitară pentru toate provinciile. În domeniul lexicului, în Transilvania, mai mult decît în celelalte provincii circulau elemente arhaice de origine latină și o parte din acestea le-am înregistrat mai sus.

De asemenea, caracteristice, în primul rînd, pentru Transilvania, deși unele circulau și în Moldova, sînt regionalismele de origine maghiară sau germană, care se întîlnesc și în scrisul lui Micu : *alești* „a prinde" (P, 43, B, 838_2, Fl_2, 282, Ls, 190, Si, 109), *amirui* „a cîștiga" (Ls, 18), *amistui* „a digera" (Tm, 260), *bănat* „stare de durere sufletească" (Tm_2, 304), *bănui* „a regreta" (Tm_2, 304, 320), *biciului* „a eva-

BDD-A1595 © 1965 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 00:13:32 UTC)

lua" (Ls, 60), *cetlui* „a lega strîns" (Ls, 36), *chezeș* „chezaș" (Ls, 164), *chilin* „deosebit, separat" (Ls, 27), *cîrtă* „sfert" (P, I, 16), *copîrșeu* „sicriu" (P, 11), *cortel* „locuință, gazdă" (Si, 236), *dărab* „bucată" (Fl_2, 334), *făgădaș* „promisiune" (Tm_2, 272), *a se făgădui* „a se devota" (B, 26_2), *felelui* „a garanta" (Ls, 158), *găzdac* „chiabur" (Fl_2, 296), *hinleu, -eauă* (Si, 252), *hotarîș* „hotarnic, limitrof" (Ls, 155), *lămpaș* „felinar" (Si, 107), *maister* „maistru" (Ls, 5), *modru* „posibilitate" (Tm, 79, Si, 184), *nemeșug* „noblețe" (Si, 125), *ohéri* „călău, gîde" (Tm, 258), *potecáreș, potică* „farmacist, farmacie" (Tm, 263), dar și *apotică* (contaminare între *apotecă*<germ. *Apotheke* și *potică*) (Tm, 149), *socoteală* „opinie" (Tm, 289), *troni* „arvună" (Ls, 152).

Regionalisme de aceeași origine, folosite în textul *Bibliei*, diferențiază traducerea lui Micu de cea din 1688. *Bátăr* „cel puțin, măcar, barem" (B, XV), *corfă* „coș" (B, 79_2), *coștei* „castel, fort" (B, 836_2, Si, 87), *firéz* „ferăstrău mic cu pînza foarte subțire" (B, 551), *goz* „gunoi, murdărie" (NB, 58_2), *încelui* „a înșela" (B, 812_1), *prîmb* „garnitură la haină" (B, 79_4), *tîlni* „a întîlni" (B, 33_1), apar numai în textul din 1795. Nu intenționăm să facem o paralelă între cele două traduceri ale Bibliei, totuși menționăm că traducătorul a reușit să atenueze lipsurile traducerii precedente care avea „întunecată și încurcată așezare și întocmire a graiului românesc și mult osibit de vorba cea de acum obicinuită", cum spune Micu în prefață (B, I).

Ținînd seama de evoluția limbii literare în decursul unui secol, Samuil Micu caută să îmbunătățească exprimarea, însă inovațiile sale sînt mai ales de natură stilistică. O înregistrare izolată a cuvintelor care se găsesc într-o versiune dar nu există în cealaltă nu ne îngăduie să surprindem superioritatea traducerii lui Micu, ci este necesară o analiză multilaterală, care să precizeze adevărata contribuție a limbii acestei opere la dezvoltarea românei literare. De aceea nu ne vom opri în lucrarea de față la această problemă specială.

Elementele regionale, prezente în limba scrierilor de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, nu au fost acceptate decît în mică măsură de limba literară. Multe forme regionale (sau populare), deși au fost folosite în limba scrisă de Samuil Micu și de alți cărturari din acea perioadă, iar unele au pătruns ulterior în limba literaturii, nu au devenit totuși literare.

Se pune deci problema detașării acelor aspecte prin care Samuil Micu a contribuit efectiv la dezvoltarea limbii literare. Dar elementele regionale atestate în opera unui latinist sînt interesante, din alt punct de vedere, pentru ilustrarea neconcordanței dintre tezele sale teoretice și limba scrierilor lui. Elementele regionale sînt tot atît de semnificative pentru scrisul său ca și neologismele. În timp ce, teoretic, Micu recomanda folosirea cuvintelor de origine latină, în limba scrierilor sale se întîlnesc în egală măsură și cuvinte de origină veche slavă.

În scrierile cu caracter religios se perpetuează folosirea termenilor bisericești de origine slavă, intrați pe cale literară, pentru că în limba literaturii religioase tradiția unei terminologii specifice se impusese,

BDD-A1595 © 1965 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 00:13:32 UTC)

indiferent de provincia de unde provenea textul. În acest sens, și Micu se integrează marelui curent al scriitorilor bisericești care au contribuit la impunerea unor norme literare supradialectale.

Pe lîngă slavonismele care apar în traducerea *Bibliei*, explicabile prin specificul textului, termeni de origine slavă intrați pe cale literară am înregistrat și în celelalte scrieri: *blagocistie* „evlavie, credință" (Tm, 193), *bogoslovíe* „teologie" (Tm, foaia de titlu), *cin* „rang, demnitate" (Tm_2, 211), *cleveță* „calomnie" (Tm, 122), *ispovedanie* (formă etimologică) (Tm_2, 326), *namésnic* s.m. și adj. „locțiitor" (Tm, 26, Si, 259), *năpraznă* „întîmplare groaznică, nenorocire" (Si, 107), *neglasnícă* „consoană" (Si, 58), *obícină* „obicei" (Tm_2, 308), *obște* „comunitate de oameni" (Ls, 131), *poslanie* „epistolă, tratat" (Si, 147), *poftori* „a repeta" (Tm, 4), *predanie* „tradiție" (Tm, 27), *trezvíre* „deșteptare" (P, 137), *volnicie* „libertate" (Si, 2).

Samuil Micu folosește și multe cuvinte populare de origină sîrbă, bulgară sau veche slavă: *chilăvire* „mutilare" (Tm, 124), *a se iscusi* „a se face mai ager, mai isteț" (Fl_2, 230), *jeleri* (neatestat în dicționarele limbii române): „dacă vreun cetățean sau *jeleri* sau slugă va pîrî pre cineva" (Ls, 21), *a se mărturisi* „a declara, a admite" (P, 10), *minteuță* „haină țărănească" (P, 40), *năsărîmbă* „poznă" (Tm_2, 204), *opăci* „a opri pe loc, a reține din drum" (P, 1), *polată* „încăpere mică pe lîngă casa țărănească servind ca magazie" (P, 125), dar și cu sensul de „palat", în textul: „toate casele domnești s-au zis *palați* sau *polăți*" (Si, 2), *ponivós* „miop" (L, 147).

În scrisul lui Micu întîlnim concurența dintre formele arhaice, cele regionale și cele literare, pe cale să se impună. În același context, fără să fie vorba de intenție stilistică, apar cuvintele *fur* și *hoț* („păzea oile de *furi*... odată venind niște *hoți*") (Si, 7, cf. Tm, 121, B, 72_2), iar alteori *lotru* (Fl_2, 286).

Pentru aceeași noțiune Samuil Micu folosește fie un împrumut, fie un termen regional, în funcție de specificul textului. Într-o traducere ca *Filosofia cea lucrătoare* întrebuințează *rebelie* < lat. *rebelio* („făcînd *rebelie* și turburări asupra împăratului") (Fl_2, 398), pe cînd în *Scurtă cunoștință a istoriei românilor* preferă sinonimul regional *curuțime* < *c u r u ț* (< magh. *kurutz* „rebel, insurgent") + *-i m e*. Sensul de „răscoală" al cuvîntului *curuțime*, așa cum reiese din textul următor: „în Ardeal au fost *curuțime*, adecă răscoală" (Si, 78, 228), nu este atestat în niciunul dintre dicționarele limbii române.

De asemenea, oscilația între calc și neologism, frecventă la traducătorii de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea[6], se întîlnește și în textele sale. Samuil Micu folosește atît neologismul *teátru* (P, 41), cît și calcul *priveliște*: „care comédii sînt cu totul asemenea celor de demult, care să făcea în *privelîștile* păginilor" (Tm, 249).

[6] Cf. și concluziile Despinei Ursu, *Din istoria terminologiei românești privitoare la teatru (II)*, în „Studii și cercetări științifice — filologie", Iași, XI (1960), fasc. 1, p. 97.

BDD-A1595 © 1965 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 00:13:32 UTC)

Rolul lui Samuil Micu, alături de cel al intelectualilor ardeleni de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea în genere, a fost deci impunerea unor forme literare, mai noi, atunci cînd acestea erau în luptă cu alte forme, regionale. Circulația scrierilor lui Micu, dintre care unele au fost retipărite la București și la Buzău, sporește, din acest punct de vedere, valoarea contribuției sale. Prin punerea în valoare a elementului popular Micu duce mai departe limba cărților bisericești. Dar contribuția sa la dezvoltarea limbii literare se caracterizează mai ales prin străduința de a găsi termeni adecvați pentru comunicarea unui text științific.

Samuil Micu este unul dintre cărturarii ardeleni care stă pe o poziție nouă, caracteristică etapei moderne a limbii române literare. El este cel care introduce un număr mare de neologisme, în special din domeniul filozofiei. Termenii neologici apar, așa cum spuneam mai sus, alături de elemente ale terminologiei filozofice care erau în circulație, printre care termeni ca *ființă* „substanță", „esență", *fire* „natură", *începătură* „principiu"[7].

Procedeul folosit de Micu pentru răspîndirea și promovarea neologismului este intercalarea lui în text alături de un cuvînt corespunzător românesc, mai vechi în limbă. De exemplu, „Tomneala, care latinește să zice contract și rumânii într-unele locuri o zic legătură alcăzaș, controtuș, noi lăsînd celelalte nume care tot atîta însămnează, mai adeseori întru această carte vom zice tomneală" (Tm_2, 59); „parte a filosofiei care grecii o numesc practica, latinii moralis, noi în limba românească a chiemăm lucrătoare pentru că ne învață ce trebuie să lucrăm" (Fl, 3); „cînd spui că altul are patimi sau fapte rele... latinii aceasta o zic calumnie, noi o putem zice hulă sau năpaste" (Fl_2, 260); „arătare să zice în curmezișe sau încungiurătoare, grecii o zic apogoghica, latinii indirecta" (L, 152).

Aceste glosări familiarizau cititorul cu termenii respectivi, ajutînd astfel la impunerea neologismului. Faptul că Micu indică limba din care a luat un cuvînt și care este alta, uneori, decît cea dată de dicționare la etimologia cuvîntului respectiv, ajută la completarea imaginii asupra etimologiei — multiple — a acelui cuvînt. În majoritatea cazurilor, fără ca împrumutul să devină abuziv, neologismele sînt de origine latină[8]: *absolut* (Fl, 18), *absurd* (L, 152), *anatomia* (Si, 220), *colație* „diplomă" (Si, 225, 227), *comédie* (Tm, 249), *condiție* (Tm, 54, 224), *consens* (B, IV_2, V_1), *contract* (Tm, 115, Tm_2, 59), *crédítor* (Tm, Tm_2, 70), *creditór* (Fl_2, 327), *critic* (L, 94), *curiozitate* (Tm, 112), *dezvolt* „explicit" (Tm, 154, Fl_2, 238), *dialectic* „dialectician" (L, 111), *element, -uri* (P, 45), *filosófie* (L, 9), *formă* (L, 94), *gubernium* (Si, 219), *humor* „lichid intercelular constituind mediul în care trăiesc celulele organismelor" („Som-

[7] Cf. G. Ivănescu, *Formarea terminologiei filozofice românești moderne*, în *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. I, București, 1956, p. 171.

[8] Neologismele din manuscrisul lui Samuil Micu, *Legea scaonelor săsești* au fost discutate de Romulus Todoran, *op. cit.*

BDD-A1595 © 1965 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 00:13:32 UTC)

nul cel prea mult înmulțește humorii și umezala") (Fl$_2$, 374), *incita* (Ls, 89), *infamia* (Ls, 32), *maghistratură* (Tm$_2$, 193), *organ* „mijloc, instrument de comunicare" (B, III$_1$), *patrie* (B, I, Tm, 113, 258), *prescripție* (Tm$_2$, 135), *pùblica* adj. (Ls, 176), *scolastic* s. m. (Tm, 69, Tm$_2$, 299), *titor* „tutor" (Tm$_2$, 174, 328), *transacție* (Tm$_2$, 95), *stat* „stare" (Tm, 16).

Unele cuvinte au fost împrumutate din latina medievală: *matés* (L, 45) < lat. *mathesis*, glosat în Du Cange, *Gloss. intim. lat.* s.v., p. 321 „doctrină, învățătură care cuprindea aritmetica, muzica, geometria și astrologia", considerat grecism în limba latină.

În alte cazuri, deși Micu glosează cuvîntul ca și cum acesta ar exista în limba latină, realitatea lingvistică arată că el a creat forma respectivă sau că ea circula deja în limba română. De exemplu, cuvîntul *condiționat*, citat drept cuvînt latinesc în textul „statul, altul este firesc desăvîrșit, altul ipotiticesc sau cumu-l zic latinii *condiționat*, adecă cu oarece socoteală" (Tm, 16), nu l-am găsit în dicționarele consultate. În latina clasică a existat un substantiv *conditio,-onis* și un adjectiv *conditionalis*, iar verbul corespunzător este *conditio,-are*. Verbul românesc a fost împrumutat din fr. *conditionner*.

Atunci cînd face referiri la unii termeni, Samuil Micu are în vedere, de multe ori, forma din limba greacă, deși forma latină era identică în aceste cazuri: „să cheamă cu cuvînt grecesc *axioma*" (L, 86), „acestea sînt *teoretice*, cum zic grecii" (L, 84). Și alte cuvinte ca *dilemă* (L, 117), *fenómen* (L, 175), *idee* (L, 24, 25), *monarhie* (B, 350$_1$), *practic,-ă* adj. (L, 17), *sorit* „categorie de raționament" (L, 120), *tes* „teză" (L, 204) au putut fi împrumutate sau din latină sau din greacă. Mulți dintre termenii filozofici au putut intra și prin intermediul limbii germane, după cum și *arhitect* (B, 87$_2$) sau *atestat* (Tm$_2$ 78) < lat. *architectus*, germ. *Architekt* sau, respectiv, *attéstatum*, germ. *Attestat*.

Accentul ne poate ajuta, în unele cazuri, să determinăm din ce limbă a luat Micu cuvîntul. *Sofísma* are accentul ca în limba latină, spre deosebire de greacă unde se pronunță σόφισμα sau *silloghism* (L, 92) ca lat. *syllogismus* față de gr. συλλογισμός; *etimológhie*, *omonímie*, *sinonímie* (L, 67) ca în lat. *etymologia*, *homonymia*, *synonimia* față de gr. ετυμολογία, όμονημία, σηνωνημια cf. și *sinónima* „... de un nume" (L, 53). Cîteodată notarea accentului este în spiritul limbii române *analís* (L, 35), *teoréma* (L, 87), față de lat. *analysis*, *theórema* sau gr. ἀνάλησις, θεώρημα.

Spre deosebire de majoritatea contemporanilor săi ardeleni, Micu folosește neologisme neogrecești împrumutate direct, dintre care unele sînt rare în limba română literară a secolului al XVIII-lea și, uneori, încă neadaptate fonetic sau morfologic. Mai ales în scoliile *Bibliei* cuvintele de origine greacă apar destul de des, deoarece traducerea a fost făcută după un text grecesc, dar ele se întîlnesc în egală măsură și în celelalte scrieri ale sale. Paralelele date de Micu sînt edificatoare pentru determinarea circulației termenilor livrești: „apócrifa,

BDD-A1595 © 1965 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 00:13:32 UTC)

care cuvînt elinesc însemnează acoperit" (B, 739), „dînd la ai săi haslă = grecește síntema : sămn" (B, 872_1), „alții cărțile paralipómenon le cheamă cuvintele zilelor" (B, 348), „cum zic grecii, adiáfora sau fără deosebire" (Tm, 172, Fl, 27), „peristasis, latinește tircumstanții să zic" (Tm, 60).

Cuvinte de origine greacă în scrierile lui Samuil Micu sînt : *apostasía* „renegare" (Tm, 161), *chiclu* „ciclu" (Si, 141), *cliros* „cler" (Si, 223), *diorthosi* „a corecta" (B, XV), *diată* „testament" (Tm, 115), *enchiclică* „enciclică" (Si, 146), *fisic* „persoană care se ocupă cu studiul corpului omenesc" (Tm, 2), *gangrenă* (Tm_2, 263), *haractír* și *haractèr* „caracteristică" (B, II_1, III_2, Tm, 35), *hirurg* (Tm, 263), *hronologhíe* (B, 239, 348), *idiotism* (B, I), *ipotetic* (Tm_2, 95), *issop* (B, 63_2), *mannă* „lichen comestibil" (B, 67_1), *istrión* „actor" (Tm, 250), *paradosis* „tradiție", *paralelă*, *prolegòmena* „introducere" (B, I), *prolog* „prefață" (B, 740), *ritor* „orator" (P, 126), *scàndală* (Tm, 95, 217, Tm_2, 11), *schimosire* „schimonosire" (Tm, 89), *schevofiláchia* (B, 517), *scópos* (B, I), *sculă* „obiect de preț, juvaer" (Ls, 60), *stil*[9] (B, I), *strution* „struț" (P, 56), *teocratic* (B, 213).

Majoritatea neologismelor introduse sau folosite de Samuil Micu aparțin terminologiei filozofice. Confruntarea termenilor neologici din domeniul filozofiei întîlniți în scrierile lui Micu cu terminologia altor științe[10], relevă că, în anumite cazuri, neologismele respective au circulat în limba română cu sensul din filozofie înaintea sensului din alte științe, sau, cînd au același sens, au apărut mai întîi în scrierile lui Micu. Astfel, *corolaria* (L, 88) este întrebuințat cu sensul din matematică abia în 1821. *fenómen* (L, 175) este semnalat mai tîrziu la P. Maior, *matemátic* s. m., *proprietăți* (L, 6 și, respectiv, 45), apar la G. Șincai în 1810, *axiomă* (L, 86), *problemă* (L, 87), *teoremă* (L, 87), *termin* (L, 96), se întîlnesc în terminologia matematică abia în a doua decadă a secolului al XIX-lea. *Subiect* și *predicat* (L, 74—75) apar ca termeni de logică înaintea folosirii lor în terminologia gramaticală.

Alte neologisme, întrebuințate în epocă în scrieri științifice de altă specialitate, apar și la Samuil Micu : *metód* (L, 14), *practică* (L, 17), *teoretică* (L, 87) sînt folosite și de I. Molnar, *Economia stupilor*, Viena, 1785. *Știință* („știința este avut, cu care poate arăta cele ce zice") (L, 11) este semnalat în manuscrisul traducerii operei abatelui Delaporte, *A toată lumea călătorie*, 1785, și în manuscrisul unui manual de *Gheografie nouă, 1780. Materie* (Tm, 278, L, 94, Fl_2, 281) este atestat începînd de pe la mijlocul secolului al XVIII-lea.

E normal ca la Samuil Micu să întîlnim oscilații în adaptarea împrumuturilor, atît din cauza lipsei unor norme stabilite de redare a

[9] Atestare anterioară lui Budai-Deleanu, despre care se credea că l-a folosit întîia oară în limba românească ; cf. Luiza și Mircea Seche, *Limba și stilul lui I. Budai-Deleanu în „Țiganiada"*, în *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. III, București, 1962, p. 29.

[10] Comparația am făcut-o pe baza indicelui de la volumul lui N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962.

BDD-A1595 © 1965 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 00:13:32 UTC)

neologismelor, cît și din cauza provenienței lor multiple. *Experiență* (Tm, 34, Fl_2, 227) < lat. *experientia* este scris și *speriință*, după cum apare *speriment* pentru *experiment*. În acest caz adaptarea la sistemul fonetic românesc s-a făcut prin analogie cu cuvintele de origine latină moștenite, cu *ex* > *s*, *en* > *in*, *-tia* > *-ță*[11].

În cazul variantelor *scăndăli*, *scăndălisi*, *scăndălizi* oscilația se datorește etimologiei multiple, căci *scăndăli* e un denominativ de la scandal, în timp ce formele *scăndălisi*, *scăndălizi* provin mai curînd din germ. *skandalisieren*, decît din ngr. σκανταλίζω.

Adaptarea la limba română a cuvintelor de origine latină terminate în -s s-a făcut de multe ori sub influența pronunțării lor în limba maghiară, adică cu *s* > *-ș* : *catihizmuș* (Si, 207), *contratuș* — formă coruptă a lui *contractus*, intrată prin intermediul limbii maghiare — („această scrisoare norodul nostru pre unele locuri cu cuvînt slovenesc o cheamă zapis, iar mai de obște și mai bine cu cuvînt latinesc să zice contract sau cum prostii zic *contratuș*" ; Fl_2, 328), *fiscuș* „fisc ; agent fiscal" (P, 53, Tm_2, 97), *notareș* (Si, 245), *primaș* adj. m. „primat" (Si, 215), *superintendenș* (Si, 207), *tituluș* (B, 460, Si, 200), dar și *titul,-i* „titlu" (NB, 176, Fl_2, 257).

Substantivele latine terminate în *-um* și-au păstrat de cele mai multe ori terminația : *almarium* „dulap", cu *r* > *l* (Si, 252), *arhivum* (Si, 226), *cambium* (Tm_2, 91), *decretum* (*B*, 740, Si, 220), *dominium* „moșie" (Si, 233), *exemplarium* (B, 562_4), *proprium* (Fl_2, 291), *privileghium* (Ls, 6, Si, 205), *puntumuri* „puncte" (Si, 211), *sacrasium* „biserică" (Si, 171), *seminarium* (Si, 154).

Neologismele de origine latină apar cu lectura lui *c*+*i*, *e*, ca *ț*, obișnuită în pronunția latinei din Austria : *ințert* (Ls, 160), *prințip* „principe" (B, foaia de titlu), *prințipe* (Si, 116), *prințipat* (Tm_2, 100, Si, 200), *țircumstanții* (Tm, 60).

O dificultate la încadrarea în morfologia limbii române prezentau neologismele latine în *-io*, *-ionis*[12]. La Micu ele sînt cu forma în *-ie* : *dispenzație*, *prescripție*, *rebelie*, *transacție* ; cuvinte cu terminația *-iune* nu apar în scrisul său. Cît privește genul și forma fonetică a neologismelor provenite din substantivele latine în *-or*, *-oris*, ele sînt folosite de Micu cu forma de substantiv masculin : *creditor*, *titor*, datorită și influenței germane, deși ulterior *titor* s-a impus în limba literară sub forma *tutore*. Limba străină ce a fost luată ca model a impus modul deosebit de încadrare. *Filosofi* (L, 8) este împrumutat din gr. φιλοσοφέω, -ῶ sau germ. *philosophieren*, iar nu din lat. *philosophari*.

Încadrarea morfologică pentru neologismele grecești s-a făcut cu forma lor feminină : *aghiografa*, *apocrifa*, *topazia*, deși majoritatea au

[11] Cf. G. Ivănescu, L. Leonte, *Fonetica și morfologia neologismelor române de origine latină și romanică*, în „Studii și cercetări științifice-filologie", Iași, VII (1956), fasc. 2, p. 6.

[12] G. Ivănescu, *Îndrumări în cercetarea morfologiei limbii literare românești din secolul al XIX-lea*, în „Limba română", IV (1955), nr. 1, p. 34. Vezi și discuția detailată la Romulus Todoran, *op. cit.*, p. 131—133.

BDD-A1595 © 1965 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 00:13:32 UTC)

fost adoptate ulterior de limba română literară cu o formă masculină sau neutră.

Samuil Micu n-a manifestat totuşi predilecţie pentru neologism. S-ar putea spune chiar că l-a evitat pe cît posibil, preferinţa sa fiind pentru cuvintele româneşti mai vechi în limbă. Motivarea este enunţată explicit în mai multe rînduri, pentru că el porneşte de la premisa că scrierile sale se adresează poporului şi deci trebuie înţelese de acesta: „cînd ori noauă, ori dintr-altă limbă ia omul cuvinte şi pune în vorbă, de nu sînt aceste cuvinte cunoscute celor cu carii vorbeşti, eşti ca un varvar şi te faci de rîs" (L, 57). Tendinţa puristă a fost promovată numai teoretic, nu a fost aplicată niciodată în practica scrisului său. Micu este prudent în folosirea neologismelor şi preferă să numească noţiunile noi cu termenii româneşti, în traducere sau calchiere. Această tendinţă de a prefera termenul românesc celui neologic, specifică lui Samuil Micu, a fost relevată şi de Romulus Todoran.

Terminologia filozofică a lui Samuil Micu este alcătuită, în cea mai mare parte, din formaţii pe teren românesc, calcuri lexicale şi semantice.

Termenii româneşti întrebuinţaţi de Micu se îmbogăţesc cu sensuri noi numai în contextul dat şi datorită explicaţiilor suplimentare ale autorului. Propoziţia „cuvîntul să zice mutat, pentru că de la un lucru să mută să însemneze alt lucru" (L, 53), traduce fragmentul „autem terminus dicitur translatus itemque metaphoricus" (Baumeister, 32), dar Micu lărgeşte contextul pentru a-l face mai inteligibil şi a explica astfel cuvîntul *mutat*, căruia îi conferă sensul de „metaforă".

Termenii româneşti sînt din lexicul curent: *proptea* „argument" (L, 12), *împreunătoare* (L, 77, 112) pentru *copulativus* (Baumeister, 46), *despreunătoare* (L, 77) pentru *disjunctivus*, *început sau temei* (L, 13), pentru *principium* „principiu", dar *temei* (L, 94) şi pentru *fundamentum*, *împotrivitoare* (L, 89) pentru *contrarius*, *îndreptare* (L, 94) pentru *regula*, *părut* sau *cu părere* (L, 162, Tm, 11) pentru *probabilis*, *spiţă* (L, 43), pentru *specifica*, *scoţitoare*, *afară-luătoare* şi *asemănătoare* (L, 79—80) pentru *exclusiva*, *exceptiva*, *comparativa*. *Universales*, *conclusio* sînt traduse prin de *obşte* sau *peste tot* (L, 40), şi *închiiere* (L, 98). În cazul lui *arătare*, pentru *demonstratio* (L, 152), *cuvîntare* (L, 92), pentru *ratiocinatio* (Baumeister, 56) — după cum şi *philosophia rationalis* (Baumeister, 11) a fost tradusă prin *filosofia cea cuvîntătoare* (L, 19, 22) — *culege* „a deduce, a trage concluzii" (Fl$_2$ 217) < germ. *entnehmen*, ca şi în cazul cuvintelor citate mai sus, calcul semantic îmbogăţeşte cu un sens nou cuvintele româneşti.

Pentru o traducere exactă a termenilor filozofici latineşti sînt folosite chiar cuvinte româneşti, deja învechite în limbă în momentul respectiv, ca: *împoncişire* „împotrivire, dezbinare, coliziune" pentru *oppositio* (L, 89), *răducere* „asemănare" („cel ce pricepe pricinile lucrurilor, acela cunoaşte răducerile întră pricini şi întră fapte; adecă: întră cele ce fac şi întră cele ce să fac") (L, 7), atestat numai în TDRG

BDD-A1595 © 1965 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 00:13:32 UTC)

s. v. *arăduce*. În cazul lui *hotărîre* pentru *definitio : de definitionibus* (Baumeister, 36) = „de hotărîri" (L, 59), cuvîntul românesc este folosit în sensul său învechit de „delimitare", echivalent al sensului de bază al lui *definitio*, la fel ca și *postulatum* (Baumeister, 51), tradus prin *poftit* „cerut" (L, 87), deci tot printr-un cuvînt cu un sens învechit în limba română. Sintagma *attributa essentialia* (Baumeister, 38) este tradusă prin *lucruri ființești* (L, 63), făcîndu-se o traducere ad litteram a accepției cu care circula în scrierile filozofice ale vremii, cf. și *essentialia* (Baumeister, 13) = *ființește* (L, 22) ; în epocă exista și calcul *ființă* „esență". La fel *a prinde cu simțirile* „a percepe" („lucrurile ce sînt afară de sine care să *prind cu simțirile* și le pune înainte") (Tm, 2), *boala apei* (Si, 49) pentru *Wassersucht* etc.

În mai multe situații Samuil Micu apelează la semicalcuri sau calcuri parțiale pentru găsirea echivalentului celui mai potrivit în limba română, de exemplu *prejudecată* (Fl_2, 376, L, 126) pentru *praeiudiciis* (Baumeister, 76). Calcul integral al termenului latinesc corespunzător întîlnim în exemplele : *împrotivă zicătoare* (L, 90) și *grăire împotrivă* (Si, 220), pentru *contradictoria* (Baumeister, 54), *înainte vedere* „a prevedea" (Tm, 76), după *praevideo*.

Terminologia filozofică românească modernă își are începuturile în traducerile lui Samuil Micu. Într-o perioadă de oscilații, cînd scriitorii și traducătorii români erau în căutarea unor termeni adecvați pentru exprimarea noțiunilor noi, Micu apelează, cu bune rezultate, la limba latină și greacă. Cea mai mare parte dintre neologismele folosite de el s-au impus ulterior în limba literară. Terminologia din traducerea *Logicei* sau a volumelor din *Filosofia cea lucrătoare* este tributară totuși vechii terminologii filozofice românești, care opera cu calcuri sau împrumuturi din neogreacă. Scrierile lui Samuil Micu au constituit o reală contribuție la dezvoltarea limbii române literare prin difuzarea neologismelor, deși nu era vorba totdeauna de împrumuturi directe, ci și de acceptarea unor forme existente în limba timpului.

LISTA ABREVIAȚIILOR

B *Biblia*, Blaj, 1795 (Partea a doua, a cărei paginație se repetă, a fost notată NB).
Fi *Legile firei, itica și politica sau filosofia cea lucrătoare*. Partea întîia, Sibii, 1800.
Fl_2 *Filosofia cea lucrătoare a rînduielelor dreptului firei*. Partea a doua, Sibii, 1800.
L *Loghica adecă partea cea cuvîntătoare a filosofiei*, Buda, 1799.
P *Propovedanie sau învățături la îngropăciunea oamenilor morți*, Blaj, 1784.
Tm *Teologhia moralicească sau bogoslovia*, Blaj, 1796.
Tm_2 *Cartea a doaua a Teologhiei moralicești*, Blaj, 1796.

*

Ls *Statuta sau legea scaonelor săsești*, 1802, manuscris păstrat la Biblioteca Filialei Cluj a Academiei Republicii Socialiste România sub cota 515.
Si *Scurtă cunoștință o istorii românilor*, editată de C. Cîmpeanu, București, 1963 (am indicat paginația lui Samuil Micu, nu cea a ediției).

BDD-A1595 © 1965 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 00:13:32 UTC)

OBSERVATIONS SUR LE VOCABULAIRE DES OEUVRES DE SAMUIL MICU

RÉSUMÉ

La langue des oeuvres de Samuil Micu, l'un des plus féconds érudits roumains de la fin du XVIII-ème siècle, présente un intérêt tout particulier pour l'histoire de la langue roumaine littéraire. Pourtant, elle n'a pas encore fait l'objet de recherches spéciales ; aussi l'auteur essaie-t-il de suppléer à cette lacune. Elle s'est servie du matériel extrait de l'oeuvre imprimée pour mettre en évidence les traits caractéristiques du vocabulaire des écrits de Samuil Micu et pour établir la contribution de ce dernier à la formation de la langue roumaine littéraire.

L'oeuvre de Samuil Micu se compose dans la plus grande partie de traductions et d'adaptations, parmi lesquelles les écrits philosophiques sont les plus remarquables. Samuil Micu a contribué à populariser les idées avancées de la philosophie des lumières, malgré les difficultés inhérentes à une première traduction de ce genre dans notre littérature. Le manque de termes adéquats pour exprimer la pensée philosophique suppose un effort pour trouver les expressions équivalentes. La terminologie philosophique de ces oeuvres à une époque où la langue littéraire n'était pas encore complètement formée, est une preuve de son labeur. A côté des éléments de terminologie philosophique en circulation, il introduit une série de néologismes ou de calques des termes étrangers.

L'étude du lexique de ses oeuvres originales, comme *Propovedanie* ou *Istoria, lucrurile şi întîmplările românilor* découvre d'autres aspects de sa langue qui est caractérisée, cette fois, par un vocabulaire familier à l'auteur. La comparaison entre le lexique des oeuvres originales et celui des traductions a démontré qu'il s'agit d'une contribution à une modernisation de la langue roumaine surtout dans le dernier cas. Naturellement, le processus de modernisation ne s'est pas réduit au lexique et à l'emprunt de néologismes. Dans les limites du sujet que nous nous sommes proposé, nous avons donc étudié un aspect du problème : la manière dont Samuil Micu a contribué par des moyens lexicaux à l'évolution de la langue.

La formation de la terminologie philosophique roumaine moderne a commencé par les traductions de Samuil Micu. Dans une période de recherche, où les écrivains et les traducteurs roumains avaient besoin de termes adéquats pour exprimer les nouvelles notions, Micu fait des emprunts, avec de bons résultats, à la langue grecque et latine. La plupart des néologismes qu'il a employés se sont imposés dans la langue roumaine littéraire. Comme il ne s'agissait pas toujours d'emprunts, mais aussi de diffuser des formes qui existaient déjà dans la langue, la contribution de Samuil Micu au développement de la langue roumaine littéraire est remarquable.

BDD-A1595 © 1965 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 00:13:32 UTC)